

EL COLLET DE SANT ANTONI DE CALONGE (BAIX EMPORDÀ). UNA VIL·LA COSTANERA D'ÈPOCA ROMANA

Josep BURCH *, Lluís PALAHÍ *, David VIVÓ *

INTRODUCCIÓ

La vil·la del Collet es localitza sobre un esperó rocós a l'extrem occidental de Sant Antoni de Calonge -molt pròxim al nucli urbà de Palamós- que s'enlaira un quinzena de metres sobre les terres planes de l'entorn. En origen aquest esperó es projectava cap a la platja, i penetrava puntualment dins del mar, el qual en època antiga entrava molt més cap a l'interior, de tal forma que, per exemple, ocupava part del que actualment es coneix com la finca del Collet Est (situada al nord-est de la vil·la), a l'extrem de la qual hi havia una terrisseria d'època romana alt imperial. Aquesta ubicació, amb un alt valor escenogràfic, convertia el Collet en un espai privilegiat en època romana per bastir-hi una vil·la d'*otium*. La construcció de la carretera de Sant Feliu de Guíxols a Palamós, els darrers anys del segle XIX, va escapar el esperó rocós.

Actualment es conserven a l'indret les ruïnes del cenobi femení medieval de Santa Maria del Mar, que més endavant fou adaptat com a masia.

Precisament va ser la construcció de la carretera la que va permetre la troballa, de forma fortuïta, l'any 1897, d'un extraordinari dipòsit de peces de bronze (datat al segle VII-VIII), la majoria de les quals es conserven al MAC-Girona. També hi ha notícies de la troballa d'un paviment d'*opus tessellatum* realitzat a l'era de la masia. Els primers treballs d'un cert volum al jaciment es van realitzar l'any 2000, sota la direcció de J.M. Nolla i P. Santamaria, de la Universitat de Girona. En aquells treballs es varen realitzar tot un seguit de rases -21 en total- moltes de les quals obtingueren resultats positius, i quatre sondeigs estratigràfics amb resultats positius en tres ocasions. La majoria d'estructures conservades semblen localitzar-se a migdia de la masia. La disposició en terrasses del terreny també provoca una conservació irregular de les estructures ja que en alguns punts la roca aflora a molt escassa profunditat.

Posteriorment es varen fer petits controls arqueològics, aprofitant les obres en alguns espais de l'entorn. La més

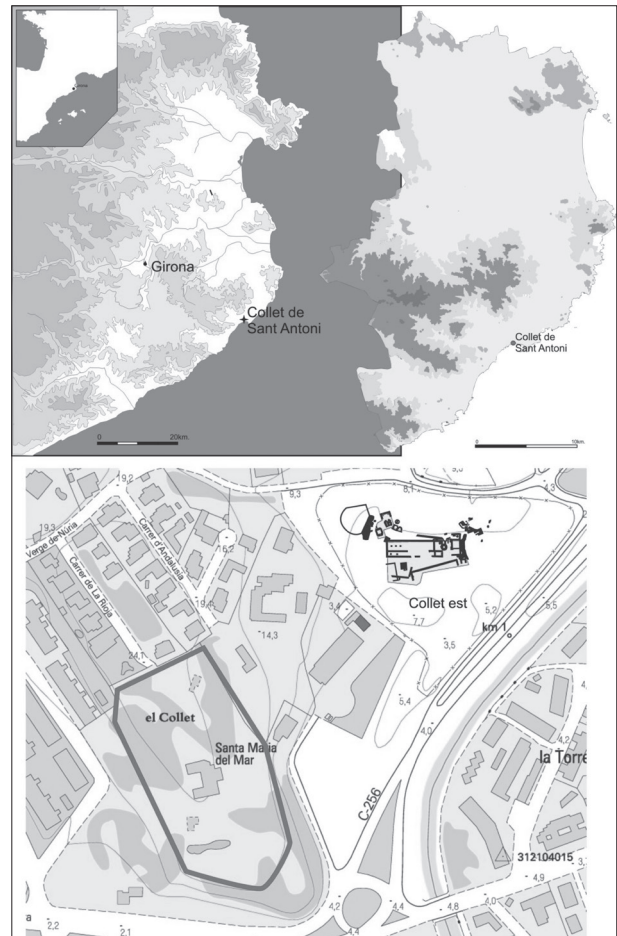

Figura 1. Ubicació de la vil·la.

interessant es va desenvolupar l'any 2008, quan la realització d'un control arqueològic d'unes obres de condicionament del camí que porta puja cap al Collet, dirigit per X. Aguelo, va permetre identificar un nou tram de l'aqüeducte de la vil·la, a la part alta del camí.

EL PROJECTE ACTUAL

L'any 2014 es varen iniciar l'actual programa de treballs arqueològics gràcies a un conveni establert entre l'Ajun-

* Laboratori d'Arqueologia i Prehistòria. Universitat de Girona

tament de Calonge i el Laboratori d'Arqueologia i Prehistòria de la Universitat de Girona i que s'inclou dins el programa d'I+D finançat per l'actual Ministeri d'Economia i Competitivitat "Del oppidum a la ciuitas (III). La transformació de la *ciuitas* y la transició hacia Nuevos modelos de estructuración territorial (HAR2013-40778-P) i del programa quadriennal de recerca arqueològica "Transformacions en les pautes d'hàbitat i explotació territorial a l'ager de *Gerunda* i *Emporiae* (segles III-VIII dC)".

L'any 2014 es va realitzar una prospecció amb geo-radar (encarregada a l'empresa SOT) per tal d'intentar determinar els espais on era més probable la localització de restes arqueològiques pertanyents a la vil·la. Amb les dades obtingudes en aquell estudi es va decidir iniciar els treballs a la zona est de la terrassa superior de l'elevació del Collet. L'objectiu principal de la primera campanya de treball de camp, realitzada l'any 2015, era doble, per una banda obrir una superfície suficient que permetés realitzar una valoració de l'estat de conservació de les estructures i de les estratigrafies del jaciment, i, per l'altra, obtenir una valoració de la complexitat evolutiva i estructural de la vil·la. Tot i que el present volum de les Jornades està dedicat a les excavacions dels anys 2014 i 2015 hem preferit presentar-hi conjuntament els resul-

tats de la campanya de 2016, realitzada a cavall entre els mesos de febrer i març, perquè atès l'estat inicial de la recerca han estat els resultats de la segona campanya els que permeten establir de forma més clara i precisa algunes de les conclusions que d'altra forma quedarien clarament incompletes.

DESCRIPCIÓ DE LES ESTRUCTURES I ELEMENTS LOCALITZATS

Els àmbits que s'han anat definint durant els treballs d'excavació corresponen generalment a l'estructuració de les darreres fases d'existència de la vil·la i en alguns casos agrupen murs de molt diverses fases. Per aquesta raó en la descripció de les fases de l'edifici s'han creat tot un seguit de subàmbits (1a, 1b...) que ajuden a comprendre millor l'evolució de l'edifici.

Àmbit 1

Aquest espai ocupa el quadrant nord-est de la zona excavada. Delimitat pel nord pel mur M-101, per ponent pel mur m-106, la rasa moderna (realitzada l'any 2000) UE

Figura 2. Planta general de l'excavació.

1009 i els murs M-116 i 117, al sud i el límit de la terrassa actual per llevant.

Els murs conservats a aquest espai corresponen a dues fases ben diferenciades. Així el mur de ponent, M-106, i ell M-116, que tanca la zona sud-oest, juntament amb el mur M-115, que divideix per la meitat l'espai, estan construïts tot emprant grans blocs de granit, en alguns casos ben carejats i en altres simplement desbastats, i lligats amb fang. Per contra els murs M-101 i M-117, són paraments de pedra i morter, així com el M-119, un petit muret o contrafort que es va construir a l'angle nord-oest, recolzat contra M-106. Els murs de granit i fang, corresponen a la fase fundacional de la vil·la, mentre que els de morter cal situar-los ja en època imperial. Aquests darrers s'associarien a un paviment d'*opus signinum* que ocupava tota l'habitació, i del qual pràcticament solament es conservava el *rudus*.

Cal assenyalar que els nivells associats a la primera fase de la vil·la han proporcionat certa abundància de fragments de dolia, tot i que no s'ha localitzat cap encaix o depressió al terreny, on poguessin anar encastrats.

Àmbit 2

Espai limitat al nord per la rasa moderna UE 1009 i els murs M-116 i 117, per l'oest pel mur M-106, pels murs M-108 i M-122 al sud i pel marge de la terrassa a l'est. Pràcticament en superfície varen aflorar dos paviments, UE 1011 i UE 1015, en realitat dos fragments de la mateixa pavimentació. Aquest paviment, està format per una capa d'*opus signinum* damunt del qual s'ha disposat una fina capa de morter on encara s'aprecien tot un seguit de línies paral·leles i transversals que semblen dibuixar petits quadrats. Atès que a l'entorn d'aquesta zona s'han localitzat gran quantitat de tesselles, creiem que correspondria a un paviment d'*opus tessellatum* del qual solament es conserva la capa de preparació, on es marcarien les diverses plaques de mosaic que, preparades a part s'anirien encaixant en el paviment per configurar la composició decorativa.

Per contra el paviment UE 1017, -situat a cavall entre els àmbits 2 i, sobretot, el 3 i conservat de forma molt més irregular- era un *opus signinum* sense cap traça d'haver suportat mai un paviment musiu.

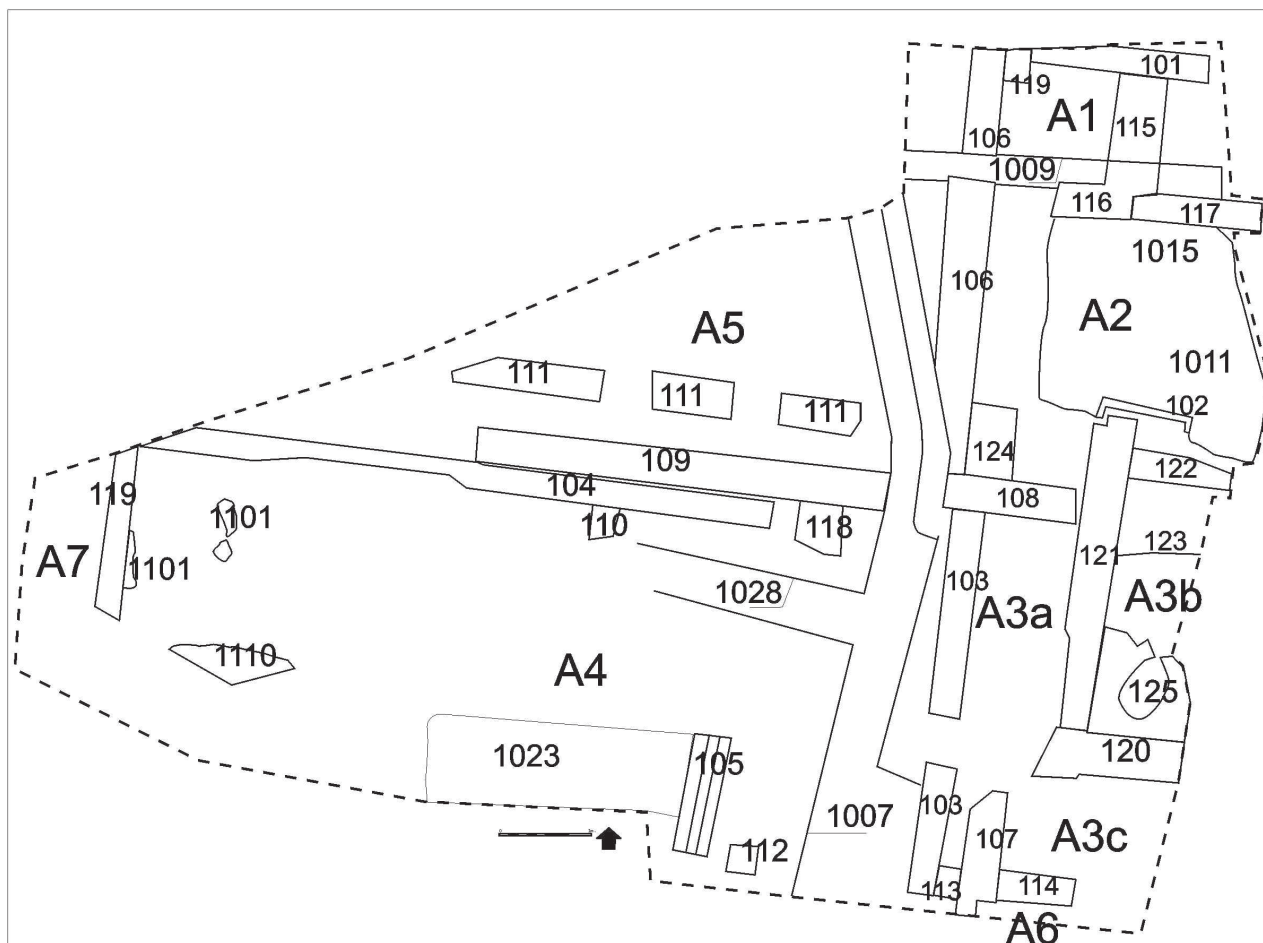

Figura 3. Planta del jaciment amb indicació dels àmbits i les principals estructures.

El més peculiar d'aquesta cambra és la presència del mur M-102, que, molt mal conservat, sembla dibuixar una estructura quadrangular que aniria encaixada al sòl, associada al paviment UE 1011. Malauradament solament es conservava part del mur i no era possible resseguir-ne tot el perímetre. Dins aquest espai s'han recuperat les restes d'un enterrament, si bé en posició secundària, ja que tots els ossos estaven disposats contra un dels extrems de l'estructura, com si haguessin estat abocats.

Pel que fa a les estructures localitzades, un cop més s'aprecien importants diferències constructives. Així, el mur M-106, el M-108 i el mur M-121 -que travessa tot l'A2 i bona part de l'A3 de nord a sud i sembla ser la prolongació del M-115 de l'A1- són bastits amb blocs més o menys treballats de granit i pertanyen a la primera estructuració de la vil·la. També formaria part d'aquest complex l'estructura M-124, una base o pilastra, situada a l'angle sud-oest de l'estança i molt mal conservada. Per contra els murs M-102 i 122 són de pedra i morter. Tot i això aquests són de característiques diferents. El mur M-102 presenta alguns fragments de rajol en la seva estructura i és bastit amb petites pedres irregulars, mentre que M-122 aprofita blocs de granit, lligats amb morter. Aquest és anterior a M-102 i potser es tracti d'un mur d'època republicana reaprofitat com a fonamentació d'una estructura posterior.

Àmbit 3

Espai que ocupa el quadrant sud-est de la zona excavada delimitat al nord pel mur M-108 i 122, amb el mur M-103 a l'oest, M-113 i 114 al sud i pel marge actual per l'est. A l'interior d'aquest espai es conserva el paviment UE 1017, que sembla formar part d'una reforma posterior a tota la resta d'estructures conservades al sector.

Després de la campanya actual el sector es pot dividir en tres espais, ja que un llarg mur (M-121), divideix la zona de nord a sud, mentre que un altre (M-120) ho fa transversalment. Dels tres espais en que queda subdividit l'espai el més interessant és l'A3b, que ocupa el quadrant nord-est i que estava ocupat en època republicana per una cambra quadrangular amb un petit forn circular al seu interior. Aquest presenta les parets construïdes amb *tegulae* i rajols i presenta l'obertura a la banda nord est. On l'espai quedava tancat per un petit graó de *tegulae* (M-123).

Pel que fa a l'extrem de migdia de l'espai (A3c) en aquest es conserven restes de murs de diferents èpoques, ja que mentre el mur M-107 és bastit amb blocs de granit i semblaria funcionar amb el M-120 (tot i que no s'ha excavat encara el punt de connexió entre ambdós), els murs M-103, 113 i 114 són de pedres més petites i irregulars,

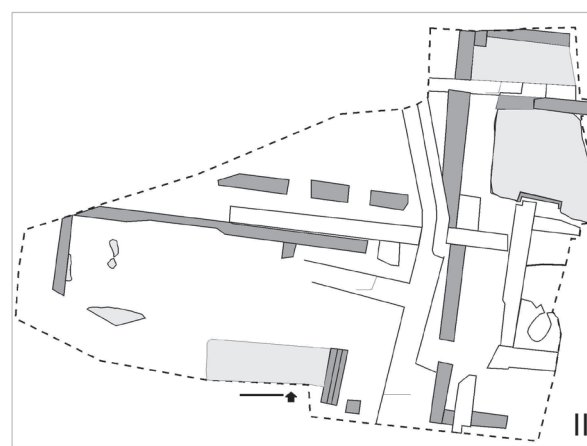
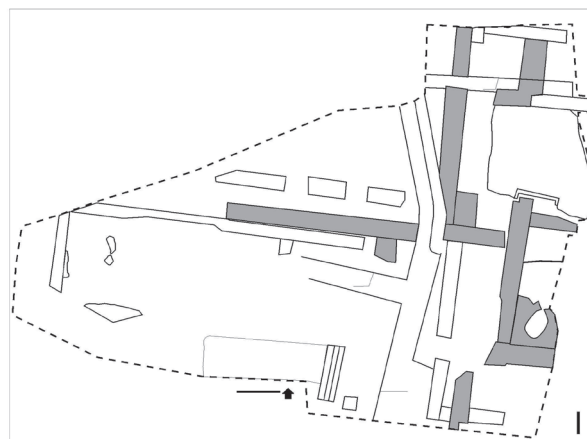

Figura 4. Planta de fases de l'edifici. Època republicana (I) i alt imperi (II).

lligades amb fang i, com veurem, semblen constituir la fonamentació d'estructures d'època imperial.

Àmbit 4

Espai que ocupa el quadrant sud-oest de la superfície excavada. L'espai està limitat al nord pel mur M-104, a l'est per la trinxera moderna UE 1007, al sud pel límit de la terrassa i a l'oest pel mur M-119

En aquesta zona, a més de la trinxera que el limita per llevant hi ha un segon ramal de la rasa (UE 1028) est-oest, escassament a un metre al sud del mur M-104. A més la zona central de l'espai està afectada per un rebaix modern que afecta a les estructures més superficials, especialment a la canal M-105 i al paviment de *signinum* UE 1023.

El límit nord de l'espai és un llarg mur est-oest (M-104) de pedres lligades amb fang, tot i que a l'extrem oest es conserven traces de morter que podrien indicar que ens trobem davant una diferenciació de material aglutinant entre la fonamentació i el parament en alçat. A diferència d'alguns altres murs de l'entorn aquest parament està

construït tot utilitzant pedres irregulars, de dimensions relativament petites, lleument treballades exteriorment i lligades amb fang. A la zona central a aquest parament se li recolza un mur nord-sud (M-110) de característiques idèntiques, tallat per la rasa moderna i que, de moment, no reapareix a la banda sud. El mur oest (M-119) és de característiques similars a M-104, però al conservar-se lleugerament per damunt de la cota de circulació, s'aprecia clarament com l'alçat del parament era d'*opus incertum* de pedra i morter.

Com ja hem comentat la zona central està afectada per un rebaix modern, i solament s'ha pogut excavar fins un nivell d'enderroc (per lo qual no es pot descartar que el mur M-110) aparegui també a aquesta zona per sota de l'enderroc.

A la banda de migdia es conserva un tram de paviment d'*opus signinum* (UE 1023) i part d'una canalització. Aquesta, orientada de nord a sud està construïda amb blocs de pedra i rajols lligats amb morter i una canal central revestida d'*opus signinum*. A la banda sud-est es conserva un bloc quadrangular de pedra granítica que podria correspondre a un basament de pilar. Cal assenyalar que aquest pilar i el límit de la canal i del paviment de *signinum* apareixen alineats respecte a la finalització dels murs M-103 i 107 (àmbit 3), fet que podria ser indicatiu de l'espai ocupat per la façana de l'edifici, que es trobaria ensorrada completament. També cal assenyalar que el paviment d'*opus signinum* UE 1023 i el mur M-110 semblen pertànyer a dues fases o espais diferents, ja que el paviment cobreix una superfície est-oest que quedaria tallada pel mur si aquest es prolongués en direcció sud.

L'excavació d'aquest àmbit ha estat fins al moment molt superficial, i no s'ha profunditzat per sota dels nivells de circulació. En realitat creiem que hi ha més d'un àmbit en aquest espai (el mur M-110 separaria dos estances, però probablement també hi hauria un mur est-oest encara no localitzat) ja que apareixen dos tipus de paviments molt diferents a la mateixa cota. Així a la zona sud i sud-oest s'han localitzat diferents trams d'un paviment d'*opus signinum* (UE 1023 i 1110), mentre que a la zona nord-oest s'han localitzat dos trams in situ d'un paviment d'*opus tessellatum*. Aquest presenta una decoració geomètrica en blanc, negre i vermell, que combina una decoració de quadrats amb elements triangulars. La majoria del paviment, que aflorava a escassament trenta centímetres del nivell de circulació actual, està destruït, tot i que s'han recuperat multitud de tesselles i petits fragments del mosaic, i aquí i allà, apareixen parts de la preparació del paviment, formada per fragments de rajol, generalment disposats verticalment, lligats amb morter, a mode de *rudus*.

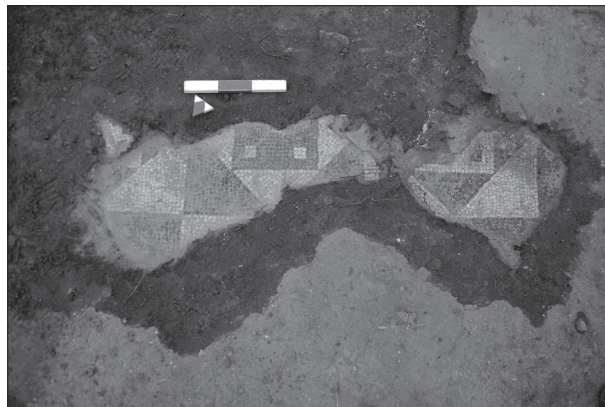

Figura 5. Paviment de mosaic de l'àmbit 4.

Àmbit 5

Espai que ocupa el quadrant nord-oest de la zona excavada. Els límits oest i nord són els talussos provisionals de l'excavació, mentre que per migdia limita amb el mur M-109 i M-104, i per l'est amb la trinxera moderna UE 1007.

El mur M-109 correspon a la prolongació cap a l'oest del mur M-108 (tallat per la trinxera). Aquest mur discorre paral·lel i a tocar del mur M-104. Al nord d'aquest parament hi ha un altra mur est-oest (M-111) de característiques diferents, ja que en la part conservada s'han utilitzat pedres petites i fragments de teula lligats amb fang. Aquest mur apareix conservat en tres trams, desconnectats, de cap altra estructura. Al centre de l'espai hi ha un petit nivell de teules, disposades planeres (UE 1057). Aquests materials podrien ser indicatius de l'existència d'un nivell de circulació, que, en tot cas, no s'apreciava a l'entorn, on aquest nivell de teules no es conservava. L'excavació del 2016 ha permès localitzar una solera de *tegulae* a l'angle nord-est de l'espai excavat, que podria correspondre a una petita caixa de llar o dipòsit, encaixada en el subsòl, similar a les que s'han localitzat a d'altres vil·les com els Ametllers o Vilauba. A la banda est, molt afectada per la rasa moderna, també s'ha localitzat un enderroc que podria correspondre a la destrucció d'un mur nord-sud situat en aquesta zona.

En aquesta zona l'excavació va acabar arribant a la roca natural, que aflora, a la zona de llevant a poc més d'un metre de profunditat.

CONCLUSIONS. FASES I DATACIONS PROVISIONALS

La topografia de la zona ha tingut una influència directa en l'estat de conservació de les restes de les diferents fases. Així, s'aprecia que el nivell de circulació de la vil·la

en època imperial se situava a una cota molt similar a l'actual, fet que ha tingut un efecte negatiu en el nivell de conservació d'aquestes estructures. Per contra els nivells de circulació de les fases més reculades de l'edifici se situaven a una cota molt inferior. El fet que el nivell de circulació s'elevés prop d'un metre en algunes zones de la vil·la en època imperial ha preservat les fases més antigues del jaciment.

Tot i que l'estudi dels materials encara està en una fase inicial, podem avançar una proposta de l'evolució de l'edifici.

La vil·la republicana

Les estructures pertanyents a aquesta fase són fàcilment identificables ja que els murs són construïts amb grans blocs de granit, més o menys ben treballats, lligats amb fang. La part excavada sembla dibuixar una estructura bàsica similar a la que es mantindrà en època imperial, amb un gran pati situat a la zona nord oest (A5) delimitat pels murs M-106 i M-109, que aparentment no disposaria de porticat. A la banda est del pati se situarien tot un seguit d'espais, que pel que sabem fins ara, devien tenir una funcionalitat eminentment productiva. Val a dir que desconexem l'estructura de l'edifici per la zona sud (A4 i 7) ja que no s'ha excavat per sota dels nivells imperials.

La zona est vindria marcada per la presència del mur M-115 i 121, que paral·lel al mur de façana M-106 divideix el sector en dos llargs passadissos. A ponent aquest espai quedaria compartimentat gràcies als paraments M-116 i 108, que dibuixarien dues estances. A la cambra situada a la banda nord cal ressaltar la troballa de diversos fragments de *dolium*.

L'espai més ben definit d'aquesta fase, però, és l'àmbit 3b, delimitat pels murs M-122, 121 i 120, que estava ocupat per un petit forn de planta circular. L'existència del mur M-107, seria una mostra de que les estructures s'estenien en direcció sud, tot i que el marge actual, ben aviat sembla tallar-les.

Cal assenyalar que un element important que manca, tant de la fase inicial, com de la posterior evolució imperial, és la façana exterior, tant de la banda sud com de llevant, potser ensorrada o amagada encara pels perfils dels marges actuals del terreny, que resten per explorar (en bona part per la presència de grans pins que dificulten els treballs). Tot i això cal assenyalar que a l'angle sud est del turó, i a una cota pràcticament dos metres més baixa que la de la terrassa on s'està excavant, afloren tot un seguit de grans blocs de granit (de dimensions molt superiors als dels murs de la vil·la republicana) que semblen configurar una potent estructura. Tot i que podria tractar-se

Figura 6. Sector est del jaciment des del sud. En primer terme, el forn de planta circular.

d'un mur de contenció construït en èpoques més modernes, la seva ubicació ens fa plantejar la possibilitat que no es tracti de les restes de la *basis villa*, la fonamentació que aguantaria l'estructura de la vil·la. Cal tenir present que mentre que a la zona del pati la roca aflora a poc més d'un metre de profunditat, a la zona de llevant s'ha aprofundit molt per sota d'aquesta cota sense localitzar el subsòl. Per aquesta raó no es pot descartar que per construir la vil·la es bastís una terrassa parcialment artificial, que requeriria de potents murs de contenció i que configurarien, com hem assenyalat, una autèntica *basis villa*, un element molt habitual a les vil·les itàliques, però que també trobem en altres jaciments de la zona com a la vil·la dels Ametllers de Tossa de Mar.

Els materials que permetrien datar aquesta fase semblen situar-se, a l'espera d'un estudi més acurat, a mitjans del segle I aC.

La vil·la imperial

Tot i que en aquests moments agrupem en una sola fase totes les estructures de la fase imperial, probablement molts dels elements recuperats pertanyen a diferents moments, que caldrà anar definint. Ja hem comentat que en alguns punts els nivells de circulació els localitzen a unes cotes tan someres que resulta difícil trobar estratigrafies que permetin definir les diverses fases, més enllà dels potents nivells de rebliment que es varen col·locar en el moment de redefinir la vil·la tot elevat els nivells de circulació de tota la zona.

Tot i que alguns dels murs de la fase republicana semblen aprofitar-se en la nova construcció, la concepció i distribució del nou edifici és certament diferent de la precedent. De fet, al contrari del que succeïa a la fase republicana, els elements localitzats d'època imperial corresponen a espais eminentment residencials, dels quals, almenys dos anaven pavimentats amb sòls d'*opus tessellatum*.

La principal característica constructiva del nou edifici és l'ús del morter, fet habitual a les vil·les imperials de la zona. Tot i això, i atès que en molts punts solament s'han recuperat les fonamentacions dels murs, apareixen tot un seguit d'estructures lligades amb fang. Aquestes, però, es distingeixen clarament dels murs de la fase republicana, ja que els grans blocs de granit han estat substituïts per pedres irregulars, sense carejar, amb les quals es barregen alguns petits fragments de teules.

L'estructuració bàsica sembla mantenir-se, amb el gran pati situat al nord-oest, al voltant del qual es distribueixen les estances. Per la banda est el pati aprofita com a límit el vell mur M-106, però es modifica la façana de migdia construint una nova estructura (M-104), a tocar de la vella. Aquest lleu desplaçament probablement es va fer per fer lloc per construir un porticat, les columnes del qual s'assentarien al damunt del mur M-111, creant un passadís d'escassament dos metres d'amplada. No és segur que existís un segon porticat a llevant, ja que no es conserva cap mur que servís de suport de la columna. Certament s'ha localitzat un enderroc molt concentrat en aquesta zona que podria correspondre a la destrucció d'aquest mur, però sense una certesa clara.

A la banda de llevant es varen construir diversos espais. L'A1, situat a la banda nord i pavimentat en *opus signinum* podria correspondre per les seves dimensions a un passadís o distribuïdor. A migdia d'aquest l'A2 era una gran sala, pavimentada amb un mosaic del qual solament es conserva el *rudus* i un munt de tesselles trobades aquí i allà, i que disposaria a la banda sud d'un element encaixat al terra (M-102) de funció desconeguda, probablement decorativa (un petit nimfeu interior, per exemple?).

La troballa de les restes humanes al seu interior fa que no es pugui descartar, ara per ara, que aquest element fos una tomba, construïda en tot cas en una fase posterior, tot aprofitant el vell paviment.

També en aquesta fase es va prolongar cap al sud el mur M-106, amb la construcció del mur M-103. Tot sembla indicar que es va esborrar el vell mur M-107, i es va construir un nou parament est oest que tancava el sector (M-113 i M-114).

A la zona de migdia, tot i la fase somera de la seva excavació, s'identifiquen alguns elements que comencen a configurar l'espai. Aparentment la zona devia estar separada en, com a mínim, dos àmbits, per l'existència del mur M-110, però que probablement eren tres, ja que caldrà comprovar si algun parament separava el paviment de mosaic UE 1101, del d'*opus signinum* UE 1110. De tota manera no es pot descartar ara per ara que formessin part d'una mateixa estança. Així, la part més visible de

la sala es pavimentaria amb mosaic mentre que la zona que quedaria coberta pel mobiliari solament requeriria d'un sòl de *signinum*.

A la zona sud es conserva part d'una canalització de desguàs i un bloc quadrangular de pedra que podria correspondre a un pilar. L'alineació que presenten aquests elements amb els murs M-113 i 114 que tanquen per migdia l'A3, fan pensar que en aquesta zona se situaria probablement la façana de migdia de l'edifici molt afectada pel marge actual.

Pel que fa a les cronologies, ja hem comentat que la fase republicana sembla situar-se a mitjans del segle I aC. Pel que fa a la construcció de l'edifici imperial, els grans nivells de reblliment han proporcionat materials que semblen situar a la primera meitat del segle I dC la reforma. La presència de terra sigil·lada sud-gàl·lica decorada en certa abundància la situaria amb posterioritat a l'època augustal (moment habitual d'aquesta mena de reformes) retardant-la a època de Tiberi, probablement.

Tot i això hi ha element com el paviment de mosaic, que ens indiquen l'existència de reformes posteriors. Estilísticament aquest mosaic cal situar-lo probablement a la segona meitat del segle II dC (la combinació de blanc, negre i el toc de color aportar pel vermell, són datats per Dunbabin a Hispània a partir de l'any 150). La troballa d'una moneda probablement d'època antonina al *rudus* del paviment de l'àmbit 1 també apuntaria cap a aquesta datació per una reforma important de la vil·la.

Els nivells d'abandonament són escassos, molt barrejats amb les capes superficials, però la presència de TSA D permet (a l'espera de l'estudi acurat) situar al segle IV -o amb posterioritat- el moment d'abandonament de la vil·la.